

Erkölc és Jog – Fazakas Sándor előadása (2019.10.02.)

Fazakas Sándor: Tisztelt Elnök Úr! Tisztelt Konferencia! Én is egy latin idézettel kezdem, nem azért, hogy idegen nyelven káromkodjunk, ahogy egy professzorom mondta valamikor, hanem hogy demonstráljuk a jog és a teológia, jog és erkölcs összefonódását. Ubi societas, ibi ius, ahol közösség van jognak is lennie kell, fogalmazza meg újból a régi igazságot több mint száz évvel ezelőtt a német államjogász, Hugo Preuß. Ezt a természetesnek tűnő igényt nemsokára elsodorta az első világháború, amely alapjaiban rendítette meg az állam, a kultúrtársadalom, a civilizációs közösség időtálló jellegébe vetett hitet, bizalmat. Viszont az igény miszerint minden társadalmi együttélés számára szükség van valamilyen jogrendre, amelynek segítségével a konfliktusok rendezhetők, amely integrál és nem kirekeszt, amely békét és nem pátoskodást szül, ez nem tűnt el a századok történelmi krízishelyzeteinek kohójában. Napjainkban viszont úgy tűnik, hogy újra élettel kell megtölteni ezt a régi formulát, hiszen újból és újabb krízishelyzeteknek vagyunk tanúi világszerte. Nemcsak arról van szó, hogy a korábban egységesnek látott vagy vélt társadalom differenciált alrendszerekre hullott szét, és ezek az alrendszerek a maguk törvényszerűségeik szerint élnek és működnek, hanem két diktatúra tanúsága is a hátunk mögött van, amelyekről elmondható, hogy a modern kori totalitarizmusra éppen az volt a jellemző, hogy a személyes szabadság korlátozásán túl a jogot a hatalom megtartásának eszközévé degradálta, és cinikus módon a korlátlan hatalomgyakorlást az igazság szolgálatának titulálta. De egy modern társadalomban is, egy modern jogállamnak mondott társadalomban is felmerülhet mindenkor a veszély és a kísértés, hogy a jogrend és a jogalkotás politikai vagy gazdasági érdekeltségek függőségébe kerülhet. A jogalkotás és az erkölcs összefüggésének kérdése egyidős az emberiséggel, illetve az emberiség együttélésének rendjéről való gondolkodással. Noha időről időre más hangsúlyokat kap, és ebben a folyamatban, ebben a tisztázódásban természetes módon várjuk a jogtudománynak, a politikatudománynak, a filozófiának a hozzájárulását, és felvetődik a kérdés, hogy mit adhat ehhez a teológia vagy az egyházak. Lehet, hogy kézenfekvő lenne a kérdés, hogy egy teológust az érdeklí, hogy hogyan érvényesül az isteni jog az emberi jogrendszerben. Mint látni fogjuk a kérdés mégsem ilyen egyszerű és nem ennyire leegyszerűsíthető. Nem tagadható, hogy a kultúránk történetében jelen van egy korreláció a jog és a vallás között, a törvényalkotás és a valláserkölcs között. Még ha más is más hangsúlyokat kap. Két fő irány körvonalazódik ki a szemünk előtt erre tekintettel. Mi ez a két

fő irány? Történt rá már utalás a mai előadások során, az első szerint a mindenkori politikai hatalom, mint törvényadó, és ezzel az adott társadalom jogrendje rá van utalva egy nagyon erős fundamentumra, vallási legitimációra, és ezt látjuk az antik világtól erre fele. Nemcsak az antik világnak a sajátossága ez, nemcsak arról van szó Hamurapi amikor törvényt ad az istenekre hivatkozik, és nem csak arról van szó, hogy amikor Mózes kihirdeti a tízparancsolatot akkor mögötte van egy isteni elhívás, egy isteni küldés és legitimáció, sőt ettől több, hiszen közte és a nép között, Isten és a nép között fennáll egy sajátos szövetség. Az Újkorban is látjuk ezt a fajta legitimációs keresést, két idézetet hozok ide. Carl Schmitt XX. század, aki azt mondja, hogy minden jog- és államelmélet minden lényeges fogalma végül is a teológia szekularizált fogalmainak tekinthető. És a Böckenförde-Diktum, lehet, hogy sokan ismerik, miszerint a modern társadalom olyan előfeltételekből, olyan alapfeltételekből él, amelyet nem ő teremt meg magának. Kérdés, hogy mi ez az alapfeltétel. A Böckenförde kritikusok azt mondják, hogy valószínű itt Böckenförde, bár nem tisztázza, valószínű, hogy a katolikus, mert ő katolikus jogász, a katolikus ember hitére, vagy egyházi lojalitására gondol. Én hajlok arra, hogy arra, abba az irányába tekintsek, amit a bíboros úr is mondott, és többen említettek, hogy itt van egy olyan természeti törvény, amely be van írva minden ember szívébe. Nyilván ez egy hosszú történet lenne. Tehát látjuk, hogy a modern korban is van egyfajta próbálkozás a jogalapozás legitimitását valláserkölcsei alapokra, gyökerekre visszavezetni. A másik fő irány, és ezzel a jogalkotás számára kiinduló alapfeltétel a szekularizált társadalom és a világnézetileg semleges állam, illetve a vallás és erkölcsi pluralizmus által jellemzett modern társadalom. És itt divatos hivatkozni mindig a harmincéves háború tanúságaira, arra, hogy a reformációt követően a vallási felekezeti villongások következtében el kellett jutnia Európa társadalmainak arra a felismerésre, amit Hugo Grotius így foglalt össze: rendezzük már be az életünket úgy, mintha Isten nem lenne. Nyilván ez nem istentagadást jelentett, hanem az Istenre való hivatkozás negligálását. De a neutralitásnak ez az igénye abban a polémiában is fellelhető akár napjainkban vagy korunkban, aminek tanúi voltunk néhány évvel ezelőtt, akár magyar, magyarországi magyar társunk kontextusában, akár Európai Unió szinten, hogy legyen-e benne vagy ne legyen benne Isten neve egy nemzeti alkotmányban, az Európai Unió alkotmányában. Nyilván itt is kétfajta megoldás létezik, az egyik a *nominatio Dei*, vagy az Isten megnevezése, a mások az *advocatio Dei* az Isten segítségül hívása. A *nominatio Dei*-re példa a német alaptörvény, amelyik 49-es alaptörvény, ami a mai napig érvényes, és azt mondja Isten és emberek előtti felelősség

tudatában. Ennyi. A másikra példa talán a magyar Alkotmány, amely szinte hitvallási módon idézi meg, vagy hívja segítségül Istent. A pro és a kontra elveket itt most nem akarom ismertetni, hiszen lehet, hogy valamennyien ismerik és tudjuk, illetve szétfeszítené az előadásnak a kereteit. Viszont a következőkben arról szeretnék beszélni, hogy nem a Hugo Grotius-i megoldás vagy a rá való hivatkozás jelenti én szerintem itt a megoldást, hogy rugaszkodjunk el az erkölcsi és a valláserkölcsi alapoktól, hanem nézzük meg a kettő összefüggésének a komplexitását. Történelmileg csak néhány pillanatot szeretnék feleleveníteni a tekintetben, hogy hogyan fonódott össze a jogalkotás és az erkölcs. Történt már utalás az antik korra, illetve a Biblia világára, ami arról szólt, hogy a morál egy nagyon komoly alapját képezte a törvényadásnak. De meg kell különböztetni ezeket a fogalmakat, hogy morál, etika és jog. Egyfajta megkülönböztetést bíboros úr is előre bocsájtott. Ez nem elválasztást jelent, ez a megkülönböztetést, hanem egy szükségszerű feltételét annak, hogy a jognak és a morálnak egymáshoz való viszonyát újra tudjuk értelmezni. Egyetlen dolog, a jog hatáskörébe tartozik a forum externum, az ember külső cselekvése, a morál és az etika hatáskörébe a forum internum, tehát a lelkiismeret, a belső lelkiismeret szintje. Az antik világban a morál, etika, erkölcs, jog egy egységet alkotnak, mint látjuk, a tízparancsolat is bizonyosságát adja ennek a Bibliában, de a tízparancsolat ugyanakkor azt is jól szemlélteti, hogy itt inkább nekünk intelmekkel van dolgunk, tehát az Istennek való engedelmesség és a polgári együttélés rendjén való engedelmesség az ugyanannak az éremnek a két oldala, és ahogy egy ószövetségi gondolkodó, Eckart Otto ezt megfogalmazza itt a morál tulajdonképpen a Biblia világában, vagyis a jog egy erkölcsi dimenziót nyer, nevezetesen a jogi előírások már tartalmazzák az ethoszt, a humanitást és az igazságosság eszméit. Az Újszövetségben korábban is valami hasonlót látunk, egyetlen idézetet szeretnék kiragadni. Pál Apostol mondja 2. Korinthus 5:10-ben: mert mindnyájunknak leplezetlenül kell oda állnunk Krisztus Ítélszéke elé, hogy mindenki megkapja, amit megérdemel. Tehát azt látjuk és a jogfejlődés és a dogmafejlődés terén is, hogy kölcsönösen veszik a fogalmakat egymástól kölcsön, ahhoz, hogy bizonyos igazságokat ki tudjanak fejezni. Például, Canterburyi Anselmus amikor felteszi a kérdés, hogy cur deus homo, miért kellett Istennek embernek lennie, akkor az elégtétel jogi kategóriájából veszi a fogalmat, hogy elmondja az üdvösségre tartozó gondolatait. Viszont, és számomra ez roppant izgalmas, hogy egy fordított fejlődési irány is kitapintható a történelem során. Nevezetesen az, hogy a nem vallási, hanem a világi, polgári jogalkotás felértékelésre kerül a teológia által. Például a reformátorok igen nagyra tartják a polgári jog gyakorlás

erkölcsi értékét, de azt mindenestől az állam hatáskörébe utalják, de ez nem nélkülözheti az erkölcsi megalapozást, az erkölcsi törvényt. Ez a pozitív viszonyuláshoz azt is látni kell, hogy például a reformátorok szinte kivétel nélkül jogi tanulmányokat is folytattak, vagy jogi végzettséggel rendelkeztek, mint például Genfben Kálvin, és meghatározó szerepe volt a város polgári rendtartásában, és Eric Wolf szerint Kálvin azért lehetett nagyon hatékony a teológiai megalapozású erkölcsiségnek a kidolgozásában a szociális rend számára, mert képes volt négy dolgot összekapcsolni, az antik filozófia ismeretét, a római jogot, a bibliai gondolkodást és saját korának politikai tapasztalatait. Tehát az antik filozófiai ismeretét, a római jogot, a bibliai gondolkodást és saját korának politikai, és hozzá tenném gazdasági tapasztalatait. Utódai is ezen az úton járnak, de annak ellenére, hogy a történelemírás úgy állítja be a XVI., XVII. századot, hogy itt a vallási felekezeti villongás miatt elválik egymástól a vallás és a jogalkotás. Ez egy iszonyúan gazdag történet. Tehát azt látjuk, hogy minden szálon egymáshoz kötődnek a teológiai megfontolások és a jogalkotásnak a lépései, igaz, hogy ennek a forrásai ma már nehezen hozzáférhetőek, mert latinul vannak többnyire, de vannak jó angol és német nyelvű fordítások. De elég utalnom arra, amit bíboros úr is mondott, Suárez a másodiskola, sztikának a katolikus gondolkodója, vagy Johannes Althusius a református első politikaelmélet megalapítója, vagy megírója. Ezek a jogászok ebben a korban kölcsönösen hivatkoznak egymásra, vitáznak egymással, cáfolják egymást, de egymástól rengeteget tanulnak. Ez egy nagyon érdekes történet. Ugyanakkor még hozzátartozik az is, hogy a jogászok részéről is van egy pozitív odafordulás a teológia felé, a teológusok fele. Miért? Nagyon keresettek ebben az időben a jogászok, azért, mert egyre másra erősödnek meg a protestáns városállamok, például Németalföldön, Svájcban, és szükség van arra, hogy professzionális módon védjék egy-egy városállamnak az érdekeit, politikai, gazdasági, jogi értelemben egyaránt, illetve ők is ugyanúgy fordulnak humanista beállítottságuknál fogva a szövegekhez, míg a teológus a Bibliához fordul vissza, addig a jogász a római joghoz fordul vissza és ezek a közös találkozási pontok. Történelmi áttekintését lezárom, mert szétfeszítené az előadás kereteit. Két szempontot szeretnék még felvillantani és néhány példával alátámasztani. A következő milyen szerepe van a morálnak a jogalkotás számára és fordítva? Milyen szerepe van a jogalkotásnak a morál tekintetében? A morál szerepe a jogalkotás számára. Tehát nem relativizálható a történelmi összefonódás és összefüggés. Alkotmánybíróság elnöke említette, illetve utalt Georg Jellinekre. Neki tulajdonítják ezt a mondást, miszerint a jog csupán erkölcsi minimumot képvisel. Ha viszont az előbbi megállapításokra gondolunk, miszerint a jogalkotás alapját az

erkölcsi fejlődés is magába foglalja, akkor azt kell látnunk, hogy még sem érhetjük be egy minimummal. Miért? Mert például, ha az alkotmányozást nézzük, az egyes nemzetek alkotmányainak kialakítását akkor igaz, hogy benne összesűrűsödnek ezek az erkölcsi, morális tanítások, kulturális tapasztalatok, viszont ezek nem egy-egy partikuláris közösségnek a jogrendjét vagy jogigényét képezik le, hanem már abban a korban is egyfajta sokszínűséget kellett feltételezni. És ezért John Royce értelmében, azt kell mondanom, hogy a jogalkotást az úgynevezett egymást átfedő konszenzus, orle pin consensus kellene, hogy jellemezze, amelyben évszázadok kulturális tapasztalatai, hagyományai és etikai reflexiói csapódnak le. A morál és az etika kapcsán azt átugrottam, hogy az etikára azért van szükség, hogy bizonyos morális konszenzuális berögződöttségeket időről időre felülvizsgáljon és erre reflektáljon. De ennek kapcsán fel kell tenni a kérdést, hogy vajon a jogalkotás miként van tekintettel a társadalom morális, aktuális morális meghatározottságára, leköveti vagy hogyan követi le a törvényhozás a társadalmon belüli megélt ethoszt és ennek az irányultságát. Példák sora bizonyítja, hogy ez az a terület, amelyik nem feszültségmentes. Példák: a korábbi időkben a patriarchális nagycsalád volt a mindennapi morál megélésének ideális színtere, ahol a férfi volt a családfő és ez a dominancia a családi élet minden területén éreztette hatását jogi, gazdasági értelemben egyaránt. És ahol a természetes reprodukció során a biológiai, genetikai, jogi és szociális szülőség egybeesett. Napjainkra viszont a családi életvitel változásai, a nemek közötti emancipáció, a reprodukciós medicina fejlődése a korábbtól eltérő életvitelt mutat, azaz a megélt morál tekintetében változás van. Elég egy pillantást vetnünk a családjogi törvényre, amely bizonyítja, hogy a jogalkotó több tekintetben kénytelen figyelembe venni a társadalmi, kulturális fejlődéssel megváltozott és ténylegesen megélt morált. Például a gyermekek érdekének védelme, a házastársak egyenjogúságának az elve, a tartásjogra való igény élettársi kapcsolat megszűnése esetén, vagy apaság elismerésének kérdése reprodukciós eljárást követően, ezek jelzik a változást. Vagy Európa több nyugati államában ma már nincs törvényi akadálya az azonos neműek házasságának. Nyilván itt is társadalmi közgondolkodás megváltoztatása, megváltozása kényszerítette ki a jogalkotót a változtatásra. Ezzel szemben Középkelet-Európa és Délkelet-Európa társadalmában elsősorban a társadalmi hagyományok, kulturális és vallás erkölcsi meghatározottság miatt, szemben a nyugati életstílus fokozottabb individualizmusával a férfi és a nő életközössége képezi a házasságról való gondolkodás alapját. De vannak fordított példák is, amikor úgy tűnik, hogy a jogalkotó van lemaradva a közgondolkodás és a tudományos ismeretek által meghatározott ethoszhoz

képeket. Például a bioetikai, illetve a biomedicina területén egyes nyugati országokban különbség van a szabályozás tekintetében. Sokkal szabadelvűbb a szabályozás Nagy-Britanniában, mint például Németországban vagy Ausztriában vagy éppen nálunk, holott bizonyos eljárások fejlettsége rizikómentessé tesz már korábban nagy kockázatot jelentő eljárásokat, és ezzel korábbi erkölcsi dilemmák is megoldani látszanak, például a mesterséges megtermékenyítés esetén a single embryo transfer. De ezt nem követi le igazán a jogalkotás, vagy folyamatban van. Nyilván itt is látszik, hogy a tudományos ismeret és az erre reflektáló szakmai etikák tartalma nincs mindig összhangban a polgárok általános morális meggyőződésével, de ugyanez a szakadék kimutatható a politika szereplői és adott esetben a törvényhozás képviselői tekintetében is. Erre tekintettel viszont a tudományos etikának valóban kritikai funkciót kell betöltenie egyrészt a megélt morál felett, másrészt korrekatív impulzusokat adnia a jogalkotó számára a korábbi szabályozás felülvizsgálatára. E tekintetben viszont két szélsőség mindenképpen elkerülendő. Ha ugyanis az állam, mint jogalkotó úgy gondolja, hogy szembe kell mennie a korszellemmel, és meg kell állítani az értékek devalválását, könnyen abba a kísértésbe eshet, hogy paternalista módon polgárainak ama bizonyos belső fóruma, forum internum, a lelkiismeret, erkölcsi meggyőződése felett kíván gyámkodni, hatalmat gyakorolni a jog kényszerítő eszközeivel. Vagy fordítva, a másik szélsőség, a másik veszély, ha nem vesz tudomást a fejlődésről, például új tudományos eredmények etikai konzekvenciáiról, a kulturális identitás változásairól, ha nem igyekszik valamiképpen lekövetni a ténylegesen megélt ethoszt, akkor a társadalom jogi intézményeibe vetett bizalmat és az általános jogbiztonságot, jogbiztonság érzetét teszi kockára. A másik és ezzel le is zárom mindjárt, a jogalkotás pedagógiai haszna a morál számára. A törvények a cselekvés külső feltételeit rögzítik, erről volt szó, de indirekt módon hatással vannak a belső motivációkra, az erkölcsi mérlegelésre, de legalábbis a társadalmi együttélés morális rendjére nézve. Ennek az iránynak további íve ama meggyőződésem olvasható le, amely arról szól, hogy az újkortól kezdve a napjainkig nem feltétlenül a vallás, hanem éppen fordítva, a szekuláris jogalkotás, illetve a törvényhozás biztosított adott esetekben több humánusot, egyenjogúságot és az emberi méltóság tiszteletét. Ezt el kell ismerni. Ennek történelmi előzményei, vagy történelmi példái is vannak. Ilyen például a homoszexualitás büntethetőségének elvetése Franciaország 1791., a suicidumot elkövetők vagyonekobjzásának a tilalma Poroszország 1751., a feketék és a fehérek közötti házasság engedélyezése Egyesült Államok 1954., vagy a férfi és a nő egyenjogúságának garantálása az

alkotmányban. Mindezek bizonyítják, hogy valahol a jogalkotás morális értelemben pedagógiai erővel, erővel bírt. De jelenkori példák sorával is szemléltethető ez tovább. Az azonos neműek élettársi kapcsolatának elismerése, a családjogi törvénybe való beemelése a korábbi morális közgondolkodáshoz képest antidiszkriminációs hatást fejthet ki, vagy fejtett ki. A családon belüli erőszak bűncselekménynek minősítése valamilyen szinten visszatartó erővel bírhat az áldozatok javára. De a társadalom általános morális közgondolkodását és erkölcsi érzékét hivatott erősíteni például az önkényuralmi jelképek használatát tiltó nemzeti és nemzetközi rendelkezések sora. E példák kapcsán többnyire a szekuláris jogrend igazságosság iránti elkötelezettségét és a humán ethosz stabilizáló jellegét emelik ki a teoretikusok. Ez a jogpedagógiai jelleg legitim is lehet mindaddig, amíg a jogalkotó vagy az állam direkt módon nem kíván kontrollt vagy kényszert gyakorolni az egyén személyes belső, lelkiismereti meggyőződése felett. De mi van akkor, amikor a vallási meggyőződésre és a lelkiismeretre való hivatkozás alapján valaki megtagadja a társadalmi szolidaritást és veszélyeztetni mondjuk a másik egészségét. Németországban, ott voltam a nyáron kutatói munkán, most van egy nagyon kemény társadalmi vita, ami arról szól, hogy bizonyos, főleg muzulmán köröket érint ez a történet, vallási, lelkiismereti okokra hivatkozva a szülők nem kívánják védőoltással beoltatni a gyermeküket. Megengedhető ebben az esetben a vallási, lelkiismereti szabadságra való hivatkozás, vagy pedig van ott egy felelőssége a jogalkotónak, illetve az államnak. Példák sora folytatható. Úgy gondolom a dilemma a felelősség fogalmával oldható fel. Ha az állam valóban felelősséget tanúsít az alapvető emberi jogok betartásáért, nem volt ez mindig így, illetve elkötelezett a jogrend, mint kulturálisan kialakult jogi normák rendszerének védelméért, illetve transzparencia jellemzi a törvényszegések jogkövetkezményeit, ez a felelősség valóban jelenthet pozitív hatást a polgárok erkölcsi öntudatának fejlődésére. A cél nem lehet egyfajta morális paternalizmus a jogalkotó részéről, amely feleslegesen korlátozza a polgárok autonómiáját és erkölcsi felelősségérzetét. De azt sem lehet elvitatni, hogy a jogalkotó legitim öre kell, hogy legyen az együttélés rendjének, egy tisztességes társadalmi identitás kialakítása érdekében. És befejezem. A veszélyekkel szemben a jogalkotásnak az lenne a feladata és lehetősége, hogy biztosítsa az igazságosság megélését és annak stabilitását a mindennapokban, erősítse a jogbiztonság érzetét, tegye lehetővé és segítse a kulturális javak védelmét, a társadalmi véleménykülönbségekre tekintettel keresse és igényelje a konszenzuskeresés és a kompromisszumok kialakításának lehetőségeit, vegye figyelembe az eredményeit, őrködjön a tolerancia szellemisége felett, illetve biztosítsa az egyének számára a

személyes erkölcsi döntések és az egyéni felelősség felvállalásának keretfeltételeit. Köszönöm szépen a figyelmet!